

A másik nyelv keresése.

Franz Kafka: *A kastély*

Absztrakt. A tanulmány Franz Kafka *A kastély* című regénytörredékét vizsgálja, elsődlegesen a nyelvhasználat és annak anomáliái szempontjából. A vizsgálat kiindulópontja a Gilles Deleuze és Félix Guattari Kafka c. könyvében megfogalmazott nyelvszemlélet, amely egy primordiális felfogás helyett a nyelvet másodlagosnak, idegennek és akár veszélyesnek tekinti. E felfogás felől közelítve a regénytörredékhez, annak elbeszélői hangja egy analitikus, kísérletező, ugyanakkor mérlegelő és megbízhatatlan, egyszóval idegennek ható nyelvet beszél, amely nem bemutatja a regényvilágot, mint inkább formálja, alakítja azt, miközben rámutat önnön változásaira és eseményyszerűségére. Ez a sajátos nyelvhasználat alapozza meg a szöveg különös, „kísérteties” légkörét, a sokszor „helynélküli” szereplőket és interakcióikat, és ezzel a 20. századi prózairodalom egyik meghatározó tendenciájának egyik első, paradigmaalkotó művének tekinthető.

Franz Kafka életművének jelentősége, amely éppen most az évforduló alkalmával, számtalan rendezvény és kiadvány formájában kapott kiemelt nyomatékot, kihívás elé állítja azokat, akik a (nemzetközi, multikulturális) „világirodalom” és az (alapvetően egynyelvű, lokális kultúrában gyökerező) „térégi irodalom” dualitásában gondolják el az irodalmi kánonok alakulását. Kafka művei ugyanis mindkét szempontrendszer felől közelítve lényeges kérdéseket vetnek fel; előbbi paradigma a modern prózapoétika megkerülhetetlen alakjaként, az abszurd irodalom előfutáraként¹, utóbbi a soknyelvű és -kultúrájú, a mai multikulturális Európa bölcsőjeként is tekinthető² Prága emblematisz szerzőjeként³ becsüli nagyra Kafka műveit. Az alábbiakban gyorsan, ám a lehetőségekhez mérten közelről kísérlem meg szemügyre venni *A kastély* című regénytörredékét, egy olyan koncepció kontúrait felvázolandó, amely lehetőségekhez mérten mindkét, egymással ritkán érintkező megközelítésmód kérdéseire válaszolni tud, vagyis a szövegek (világ-)irodalomtörténeti jelentőséggel bíró poétikai vonásait próbálom egyes nyelvhasználati, a többnyelvűséget érintő jelenségek okaként és egyszersmind következményeként bemutatni.

A koncepció fókuszában tehát Kafka nyelvhasználata és -szemlélete áll, amelyet azonban nem elsősorban a biográfiai-kultúrtörténeti adottságok, mint inkább a Kafka-szövegek nyelvi architektúrája alapoz meg. Az elméleti kezdőpont megha-

1 Meindert PETERS, *Kafka as Literature of the Absurd = The Routledge Companion to Absurdist Literature*, szerk. Michael Y. BENNETT, New York/London: Routledge, 2024, 53–62.

2 Moritz CSÁKY, *Das Gedächtnis Zentraleuropas. Kulturelle und literarische Projektionen auf eine Region*, Wien/Köln/Weimar: Böhlau, 2019, 319–351.

3 Franz Kafka im interkulturellen Kontext, szerk. Steffen HÖHNE, Manfred WEINBERG, Köln: Böhlau, 2019.

tározásához Deleuze és Guattari Kafkáról szóló, 1975-ös könyvecskéje kínálkozik, amelyre a filozófiai életmű kutatói mint a közös alkotóperiódus amolyan mellékprojektjére szoktak tekinteni. E ma már nem túl friss megközelítés forradalmisága talán nem a szerzők félrefordítását kihangosító „kisebbségi irodalom” fogalmában⁴, és nem is a könyv alig leplezett politikai-mozgalmi irányultságában rejlik, inkább abban a következetesen szövegközeli olvasásmódra épülő argumentációban, amely gyakorta egyenesen átveszi Kafka fordulatait, nyelvezetét, voltaképpen ebbe integrálja (tehát nem általa magyarázza) Kafka multikulturalitásának szociopolitikai, biografikus vonásait (Kafka többnyelvűségét, a k. u. k. Prága kulturális sokszínűségét és rétegzettségét). Így végső soron Deleuze és Guattari teoretikus architektúrája egy nyelvelméleti koncepción nyugszik, méghozzá a nyelv deterritorializációjának, vagyis denaturizálásának és decentralizálásának elméletén. Amikor ugyanis a szerzőpáros (ehelyütt feltételezhetően a pszichoanalitikus Guattari) azt állítja a harmadik fejezet nevezetes levezetésében, hogy „minden nyelv, legyen szegény vagy gazdag, deterritorializálja a száját, a nyelvet és a fogakat”⁵, akkor voltaképpen azt állítják, hogy a beszéd, a nyelv megfosztja a szerveket eredendő funkciójuktól, tehát a nyelv ebben a természetellenes funkciómegfosztásban, deterritóriumban működik, és ezt fogja majd az értelem „reterritorizálni”⁶, vagyis az értelem ad úgymond értelmet, funkciót a nyelvnek. E modell szerint a nyelv tehát nem eredendő, nem „ősnyelv” – mint azt legkésőbb a romantika óta a legkülönbözőbb, végeredményben „logocentrista” teológémák nem ritkán tételezték –, hanem valamilyen utólagos, előzményre épülő fejlemény, restrukció, rátétel vagy szupplementum.

4 Mármost a francia filozófusok számára Kafka jelentősége abban áll, hogy ezt a konszolidációt láthatóvá teszi, „kicsontozott”, „intenzív”⁷ nyelvhasználatát nem elleplezi, hanem elének tárja, rekonstituálja ezt a folyamatot. Ezzel nemcsak a Max Brod és mások által képviselt prágai szimbolikus-miszticizáló zsidó irodalomtól tér el radikálisan (mint arra Deleuze és Guattari utal)⁸, hanem újraalkotja az irodalom, az irodalmi nyelvhasználat konstitúcióját is, amely ezek után már nem elsősorban a valóság-referencia és az azt meghaladó világ- és nyelvteremtés 19. században meghatározó irányába, mint inkább a világ- és nyelvszegénység, az analízis és szétbontás 20. szá-

4 Mint arra a Kafka-kutatás számtalan alkalommal rámutatott, a francia filozófusok Kafka leveleinek francia fordítását veszik alapul, amelyben a „kleine Literaturen” („kis irodalmak”) Kafka által használt, kissé különös kifejezését a francia fordító „littérature mineure”-ként („kiskorú”, „alsóbbrendű”, „jelentéktelen” irodalom) ad vissza, amellyel a Deleuze-Guattari sajátos esszéstílusával amúgy sem mindig lépést tartó magyar fordítás „kisebbségi irodalom”-ként bánt el. A Deleuze-Guattari könyv kritikai fogadtatásáról átfogóan lásd Marie-Odile THIROUIN, *Franz Kafka als Schutzpatron der minoritären Literaturen – eine französische Erfindung aus den 1970er-Jahren* = *Franz Kafka. Wirkung und Wirkungsverhinderung*, szerk. Steffen HÖHNE, Ludger UDOLPH, Köln/Weimar/Wien: Böhlau, 2014, 333–354.

5 Gilles DELEUZE, Félix GUATTARI, *Kafka. A kisebbségi irodalomért*, ford. KARÁCSONYI Judit, Budapest: Quadmon, 2009, 40.

6 Uo., 41.

7 Uo., 42, 46.

8 Uo., 39.

zad első felétől egyre meghatározóbbá váló stiláris, koncepcionális vonulata mentén fejlődik tovább.⁹

Jelen vizsgálódás szemszögéből tehát azért különösen értékesek Deleuze és Guattari megfigyelései, mert, szemben a Kafka „multikulturalizmusát” firtató kutatások zömével, nem társadalom-, kultúra- és politikatörténeti adottságokra vezetnek vissza bizonyos nyelvi jelenségeket, hanem az irodalmi szöveg beszédmódjában ismernek rá bizonyos nyelvi, nyelvhasználati és -elméleti alapkérdésekre, vagyis az „interkulturalitás poétikája” helyett inkább a „poétika multilingualitását” vizsgálják¹⁰. A többnyelvűség, a nyelvváltás nem (csak) egy olyan jellegzetesség, amelyről az irodalom szólhat, hanem az irodalmi szövegben mint nyelvi közegben kialakuló hasadásról, disszeminációról van szó, egy nyelvi eseményről, amely szétterjedhet, megalapozhatja a kulturalitás egyéb dimenzióit, és amelyet nem csupán közvetít a szöveg, hanem maga az irodalom szoros értelemben vett lényegévé éppen ez az esemény válhat.

Mit jelent mindez, hogyan érhető tetten ez a nyelvi történetjelleg Kafka szövegeiben, konkrétabban pedig *A kastélyban*, amely, Kafka minden regényterjedelmű szövegéhez hasonlóan, töredékesen maradt ránk? A töredékesség Kafka esetében (betegsége és korai halála miatt) éppannyira életrajzi adottság mint poétikai vonás. A kihagyott, kimaradt részekről valamennyire tájékoztat ugyan a szöveg első kiadója, Max Brod, illetve Pasley-féle kritikai kiadás¹¹, a szöveg állapotát, a nyelvi megformáltságot illetően is fontos azonban, hogy egy még nem végleges változat maradt ránk, olyan egyenetlenségekkel, amelyeket a szerző esetlegesen kigyomlált volna a véglegesítés során¹². Ez az aggály akkor is felmerül, ha a kritikai kiadás alapján tudjuk, hogy már korrektúrázott, valamennyire átnézett kéziratról van szó¹³, így nem túlzás a látszólagos hibákat az elbeszélő jellegzetes beszédmódjaként azonosítani.

9 A „nyelvi szkepszis”, „nyelvhiány” és „nyelvi válság” fogalmai a német irodalomtudományban hagyományosan a kezdődő irodalmi modernséget fémjelzik, különösen pedig Bécshez és a Monarchiához kapcsolódó szerzők (Hoffmansthal, Schnitzler, Rilke és nem utolsósorban Kafka) kapcsán kerülnek elő, ld. pl. Silvio VIETTA, *Die literarische Moderne. Eine problemgeschichtliche Darstellung der deutschsprachigen Literatur von Hölderlin bis Thomas Bernhard*, Stuttgart: Metzler, 1992, 131–158. különösen 148kk.

10 Nem túl távoli párhuzamként Németh Zoltán érvel Wolfgang Welsch alapján „inter-” helyett „transzkulturalizmus” mellett, ugyanis nem az interferáló „kultúrák” adottak, hanem a folyamatok, a cserék és interakciók, amelyek a kulturalitás alaprétegét adják – ezt fejeznék ki pontosabban a „transz-” előtag, vö. NÉMETH Zoltán, *Transzkulturalizmus: Elmélet és gyakorlat*, Budapest: MTA-SZMAT, 2023, 9.

11 Franz KAFKA, *Das Schloß. Apparatband*, szerk. Malcolm PASLEY, Frankfurt am Main: Fischer, 1982, 15ff. (Franz Kafka Schriften Tagebücher Briefe Kritische Ausgabe)

12 Például a szöveg elején egyszer K. odahagyott feleségéről és gyermekéről olvasunk, ami elég érdekes a későbbiek tekintetében (más színben tünteti fel K. házassági terveit), ez lehet ugyanakkor csak egy, az alkotási folyamat során benmaradt hiba.

13 Pasley kommentárjában megjegyzi, hogy a nyelvi javítások általánosságban a grammatikailag helyes, német nyelvi sztenderd irányába próbálták igazítani az első változatot. Vö. Uo., 73kk., különösen 79–80.

A regény szövege ugyanis első pillantásra talán egy megszokott, még ha kissé különös kulisszák között is játszódó narratív struktúrára emlékeztet; a főhős K. egy faluba érkezik, amelyet egy kastélyból irányítanak; K. érvényesülni próbál ebben a közegben, számos kaland éri, több szereplővel megismerkedik, majd hogyan megházasodik, aztán a szöveg megszakad, Max Brodtól annyit tudunk, hogy nem túl meglepő zárlatnak Kafka K. halálát és ezzel a kastélyba való bejutás megghiúsulását tervezte. Ezt a narratív sémát azonban számos furcsaság, bizonytalanság övezi. A fokalizáció korántsem egyenletes, hol K. perspektíváját adja vissza, hol kívülről jellemzi a főhöst (sőt, néha „vendég”-nek nevezi, tehát a falubeliek szemszögéből közelíti), és ami még fontosabb, a gondolatait nem mindig közli, olyannyira, hogy K. sokszor váratlan megjegyzéseket tesz, míg máskor morfondírozásait mégis közvetlen formában ismerjük meg. Nemcsak hiányosak az ismereteink az elbeszéléssel kapcsolatban – például nem tudjuk, mit takar a K. rövidítés –, hanem kifejezett bizonytalansággal, megbízhatatlansággal találkozunk; mintha mindenki (potenciálisan) hazudna, élükön a főhőssel, s e tekintetben nem igazítja el az olvasót egy egységes „mindentudó” elbeszélői nézőpont. A főhős identitását, mint arra már többen rámutattak¹⁴, kiemelten a kastély jelöli ki; bár K. mondja magát földmérőnek, ez mindaddig nyilvánvaló hazugságnak tűnik (talán nem csak a fogadóbélieknek), amíg a kastély ezt váratlanul vissza nem igazolja. Ugyanakkor a kastély a továbbiakban, a meg nem kérdőjelezett tekintélye dacára, ugyancsak, hol ijesztően, hol komikusan bizonytalan forrásnak bizonyul; már a második fejezetben, amikor K. a telefonban magát segédnek hazudja és a kastély ezt (is) visszaigazolja, megkérdőjeleződik a kastélybeli hivatal onnipotenciája (omniprezenciája természetesen nem). A német eredeti ráadásul nyelvi nyomatékot ad K. sajátos identitásának, amennyiben a 'Landvermesser' (földmérő) hasonlóan hangzik, mint a 'Landschreicher' (csavargó), aminek éppenséggel először a várnagy (állítólagos) fia nevezi K.-t („Landschreicher manieren”-ről, „csavargó tempók”-ról beszél a regény elején)¹⁵ – tehát mintha a földméréséget amolyan spontán, váratlan nyelvi reakcióként, védekezésként hozná fel K. az őt ért támadás ellenében: mintha ott helyben a nyelv által alakulna a csavargóból földmérővé.

Még érdekesebb, ahogy K. az előbb említett visszaigazolásra reagál:

„K. fölfigyelt. Szóval a kastély kinevezte földmérőnek. Ez egyfelől kedvezőtlen volt rá nézve, mert arra vallott, hogy a kastélyban mindent tudnak róla, fölmérték az erőviszonyokat, és mosolyogva fölvtették a harcot. Másfelől viszont kedvező is volt, mert

14 Vö. Sandra SCHWARZ, „Verbannung” als Lebensform. Koordinaten eines literarischen Exils in Franz Kafkas „Trilogie der Einsamkeit”, Tübingen: Niemeyer, 1996, 221.; továbbá Wilko STEFFENS, Schreiben im 'Grenzland zwischen Einsamkeit und Gemeinschaft': Franz Kafkas Schloß als 'Contact Zone', Bielefeld: Aisthesis, 2012, 44kk.

15 Franz KAFKA, A Kastély, ford. RÓNAY György, Budapest: Európa, 2009, 7.; Franz KAFKA, Das Schloß, Frankfurt am Main: Fischer, 1994, 10. Megjegyzendő, hogy Rónay György fordítása a Max Brod-féle kiadáson alapult, a regénytörödék hivatkozott német kiadása (Fischer kiadónál) a kritikai kiadás alapján módosított szöveg; a két szövegvariáns eltérései (leglátványosabb a különböző fejezetbeosztás) az alábbiakban nem relevánsak a két nyelvű idézeteknél.

azt következtette belőle, hogy alábecsülték, és több szabadsága lesz, mint amennyit eleve remélhetett. Ha pedig azt hiszik, hogy földmérésének ezzel a szellemi szempontból kétségkívül túlzott elismerésével tartósan megfélemlíthetik: nos, akkor tévednek, éppen csak beleborzongott egy kicsit, ennyi volt az egész.”

„K. horchte auf. Das Schloß hatte ihn also zum Landvermesser ernannt. Das war einerseits ungünstig für ihn, denn es zeigte, daß man im Schloß alles Nötige über ihn wußte, die Kräfteverhältnisse abgewogen hatte und den Kampf lächelnd aufnahm. Es war aber andererseits auch günstig, denn es bewies seiner Meinung nach, daß man ihn unterschätzte und daß er mehr Freiheit haben würde, als er hätte von vornherein hoffen dürfen. Und wenn man glaubte durch diese geistig gewiß überlegene Anerkennung seiner Landvermesserschaft ihn dauernd in Schrecken halten zu können, so täuschte man sich, es überschauerte ihn leicht, das war aber alles¹⁶.”

Ez a nevezetes idézet nemcsak azért tanulságos vagy árulkodó, mert kiderül, hogy a „földmérés” elismerése K-t is meglepi, hanem a visszaigazolás eseményjellege, amelyet K. maga is illetéknépp – nem csak tudomásul vesz, hanem – értékkel, értelmez. A földmérése nem egy megállapítás, hanem egy „harc”, egy többfordulós, kérdéses kimenetelű játék, játszma, amelybe a hivatal a visszaigazolással „mosolyogva” belemegy. A földmérést a játszma során alakítják ki, az alá- és felbecsülés, az elismerés, a megfélemlítés mikrohatalmi adalékaiból összeálló törekény, formálódó státusz, amely „pályán tartja” mindkét felet, és K. ezt illetéknépp is veszi tudomásul¹⁷.

A játszma, amely tétje tehát a főhős, és így az egész elbeszélés identitása, hangsúlyozottan, ha nem is mindig reflektáltan nyelvi térben, a nyelv által valósul meg. A jóváhagyás rögzítetlenségét, K. mérlegelését egy igen bonyolult vagy inkább bonyolított, látszólag kínos pontosságra törekvő, emiatt „hivatali” hatású nyelvezet hordozza, amely az iménti idézetben már-már követhetlenné válik; vajon mire utal a „földmérés” „szellemi szempontból kétségkívül túlzott elismerése” („geistig gewiß überlegene Anerkennung seiner Landvermesserschaft”)? Rónay György klasszikus fordítása itt nem tehet mást, mint szó szerint halad – más helyeken, az olvasóhatóság érdekében (miként Max Brod is a kézirattal) egyszerűsít, inkább gördülékenyebben adja vissza a nehezen követhető, határozós, mellékmondatokkal terhelt szintaxist –, így a magyar változat is megőrzi az eredeti enigmatikusságát. Mit jelent itt a „geistig” (a szellemi szempont?), mi a nyomatékositás („gewiß”, kétségkívül) szerepe egy ilyen első málázás során, és mit jelent az „überlegen” (fölényes, felsőbbrendű, de lehetne akár átgondolt is) az elismerés kapcsán,

16 KAFKA, *A kastély*, 10., KAFKA, *Das Schloß*, 13.

17 Az sem véletlen, hogy egy érzéki-testi tapasztalásba kulminál ez a játszma, a „megborzongásba” – mindvégig jellemző, hogy a végtelenségbe kígyózó dialógusoknak és monológoknak, a szereplők magyarázatainak és főleg a hivatalnokok okfejtéseinek rendre valamilyen testi-fizikai adottság, korlát szab határt, a hideg(érzet), az álomosság vagy valamilyen akusztikus vagy vizuális akadály (ennek a tendenciának, amely az eleinte a ködtől-hótól alig észlelhető kastélytól indul, az egyik tetőpontja a 18. fejezetbeli álomítás Bürgel-monológ, amelyet K. álomszekvenciája szakít meg, vö. KAFKA, *A kastély*, 342kk.).

amit Rónay jobb híján túlzónak magyarít, ami ez esetben inkább egy szemantikai, stilisztikai alapokon nyugvó tipp, mint tükörfordítás. Mindez pedig a „földmérés” (Landvermesserschaft) gyűjtőnévképzős szószörnyetegébe kulminál, amelynek kimondása mintegy értelmet ad, megpecsételi a gondolatmenetet – miközben már itt világos, hogy senki sem igazán tudja, mi is lenne a földmérés, és ez nyilvánvalóan nem is fog kiderülni. A hivatali nyelv pontosításainak, kiegészítéseinek és absztrakcióinak leple alatt a leíró nyelv voltaképpen tehát egy mérlegelő, analitikus és aporetikus nyelv, amely létrehozta az egész regény félreismerhetetlen hangulatát. A címadó kastély leírása az első fejezetben klasszikus, amolyan mise-en-abyme-jellegű példa erre a narrációs stratégiára:

„A ragyogó levegőben most meglátta fönt a kastélyt, **éles vonalait még jobban kirajzolta** a hó, mely vékony rétegével **minden részletét belepte**. Odafönt egyébként mintha jóval kevesebb hó lett volna, mint lent a faluban, ahol K. éppoly nehezen bírt előbbre jutni, mint tegnap az országúton. Itt a kunyhók ablakáig ért a hó, s olyan vastagon ült az alacsony tetőkön, hogy szinte rárogytak az ablakokra, fönt a hegyen viszont minden szabadon és könnyedén emelkedett a magasba, **legalábbis innét úgy látszott**. A kastély, ahogy a messzeségben megmutatkozott, **nagyjában megfelelt K. várakozásának**. Nem volt se ódon lovagvár, se pazar újsütetű palota, kiterjedt épület-tömeg volt, néhány kétemeletes, és sok, egymásra zsúfolódó alacsony házzal, **aki nem tudta, hogy kastély, azt hihette volna, valami városka**. Tornyt K. csak egyet látott; hogy **lakóházhoz vagy templomhoz tartozik-e, nem lehetett megállapítani**. Varjak köröztek körülötte. K. továbbment, **szemét a kastélyra szögezte, egyébbel nem törődött**. Ám ahogy **közelebb ért, csalódást érzett**: ez a kastély valójában mégiscsak nyomorúságos városka volt, falusi házakból összerakva, s azoknál legföljebb annyiban kiválóbb, hogy itt alighanem minden kőből épült, de a festés már rég lepattogzott a falakról, s úgy látszott, a kövek is málladoznak. **K.-nak futólag eszébe jutott a szülővároskája**: nem sokkal maradt el e mögött az állítólagos kastély mögött. Ha csak azért jött volna, hogy mindezt megszemlélje, kár lett volna a hosszú vándorlásért, s okosabban tette volna, ha inkább újra hajdani otthonát keresi föl, úgyis régen járt arra utójára. **És gondolatban összehasonlította a hazai templomtornyt ezzel a föntivel**. Az határozottan, nyílegyenesen, fölfelé egyre keskenyedve szökkent magasba, széles, piros cseréptetővel: földi épület, kétségkívül - egyebet mit is építhetnének -, de magasabb céllal, mint alatta a tömpe kis házak, és tisztább értelemmel, mint a zavaros köznapoké. Ez a torony itt fönt - egyedül ez látszott - mint kiderült, egy lakóház tornya, talán a főépületé, jellegtelen kerek alkotmány volt, sivárságát részben borostyán leplezte, apró ablakai most hunyorogva csillantak meg a napban - **volt ebben valami, ami eszelősen hatott** -, párkányos kiképzésű tetején a bizonytalan, szabálytalan, töredezett falcsipkék úgy rajzolódtak a kék égre, mintha riadt vagy hanyag gyermekkéz róttá volna oda őket. Mintha egy nyomott kedélyű lakó, aki a ház leghátsóbb szobájába zárkózva él, áttörte volna a tetőt, és fölébe emelkedett volna, hogy megmutatkozzék a világnak. K. újra megállt, **mintha így, álltában jobban meg tudná ítélni a dolgokat. De megzavarták**. Éppen a falu temploma előtt állt meg, voltaképp csak kápolna volt, pajtászerűen kibővítve, hogy a hívek elférjenek benne - mögötte volt az iskola. Túl egy körülkerített kerten, amely most pusztá hómező volt, **hosszú, alacsony épület rostokolt, különös módon egyszerre hatott ideiglenesnek is, meg ódonnak is**. Épp akkor jöttek ki a

gyerekek a tanítóval¹⁸.”

A leírás nem egyszerűen egy külső perspektívából, pontról pontra mutatja be a kastélyt, inkább a kastélyt figyelő K.-ra koncentrál, a percepciójára, amely egyfelől akadályozott, mint azt a szöveg több helyütt hangsúlyozza, másrészt fókuszált („szemét a kastélyra szögezte, egyébbel nem törődött”), ám éppen emiatt kifejezetten nem objektív; az, hogy K.-nak a szülővárosát juttatja eszébe, nemcsak egy pszichanalitikus értelmezés számára nyithatja meg a művet, de az olvasó számára, akinek nyilván nincs fogalma erről a szülővárosról, követhetetlenül szubjektívvá, részlegessé is teszi a bemutatót, miáltal a megjelenítés személyessége is a teljes rálátást akadályozó tényezők (mint amilyen a hó, a távolság és egyebek) sorába lép. Az épület-együttest tehát szimultán látjuk kívülről és K. szemével, ezt a perspektivizációt pedig számtalan bizonytalanság, módosítás, kiigazítás, magyarázat kíséri. Ezek eredményeképpen az olvasóban nem egyszerűen kételyek ébrednek (hogy például a torony mihez is tartozik valójában), hanem mintegy szeme láttára, kitérőkön, árnyalásokon keresztül alakulnak a látvány egyes elemei, formálódik a meglehetősen fluid, pontatlan kép. A kastély részletes leírása voltaképpen a megfigyelő pozíció nehézségeinek, buktatóinak, bizonytalanságainak krónikája; egy, a perspektíva, a fókusz változásával nagymértékben alakuló, átalakuló látvány, amelyet K. alapvetően az „elvárásaival” szinkronizál, és amely így épp a tapasztalat esetén fluiditását viszi színre; az „ahonnan nézem, olyan” apologémája nem más, mint a kastély megragadhatatlanságának körülírása, vagyis a kastély kísérteties, „unheimlich” jelenlétének rögzítése¹⁹; a leírást záró mondatok („K. újra megállt ...”) is ezt, a látószög stabilizálhatatlanságába („de megzavarták”) és a látvány ellentmondásosságába (ideiglenes, ugyanakkor ódon épület) torkollik. Mindez egyébként, de nem mellékesen a szereplők jellemzésének is meghatározó vonása lesz – hol K. perspektívája változik, hol valamilyen titok lappang a háttérben, de a szereplők jelleme és kinézete is dinamikusan változik: akárcsak a kastély, ők sem igazán „referencializálható” figurák, inkább a narráció nyelvi teljesítményének függvényében alakuló entitások.

A bizonytalanságra és titokzatosságra, mint a szöveg konstitutív elemére, több elemzés is rámutat, méghozzá egy parabolisztikus olvasatot megalapozandó; persze az ilyen értelmezések elsődlegesen a példázat megfejtésében, semmint az azt hordozó, lehetővé tevő nyelvi struktúrák feltárásában érdekeltek. Egy ilyen olvasatnak tekinthető Albert Camus tekintélyes és irodalomtörténetileg is releváns esszéje, amelyben tulajdonképpen saját egzisztenciálfilozófiájának, az élet abszurditásának példázataként olvassa Kafka művét²⁰. Az elmosódottság vagy kísérteties-

18 Uo., 13–15., kiemelések L.T.

19 Freud kísérteties-fogalma azért is juthat eszünkbe, mert a kastély folyamatosan emlékezteti K.-t szülővárosára, a leírás is mintegy ehhez méri a kastélyt, amelyben így éppen a félelmetes-elérendő ismeretlen keveredik az ismerttel, ismerőssel – pontosan úgy, ahogy azt Freud a „kísérteties” (unheimlich) fogalmát definiálja. Sigmund FREUD, *A kísérteties*, ford. BÓKAY Antal és ERŐS Ferenc = Sigmund FREUD, *Művészeti írások*, Budapest: Filum, 2001, 245–281.

20 Albert CAMUS, *Remény és abszurdum Franz Kafka életművében*, ford. SZÁVAI János = *Ima az Akropoliszon. A francia esszé klasszikusai*, szerk. GYERGYAI Albert, Budapest: Európa, 1977,

ség tehát olyan nyelvi kísérletezésként érthető, amely a nyelv alapfunkcióit, megjelenítőképességét próbálgatja; ilyen tapogatódzásnak mutatkoznak K. morfondírozásai, némileg hely nélküli mérlegelései és a párbeszédnek különös kimerősége, óvatoss, fürkésző, választ, illetve reakciót kutató, mérlegelő jellege is. Nem arról van szó, hogy a hivatali nyelv nem illik a rémhistóriát idéző környezethez, inkább a mesterként távolságtartó hivatali nyelv lehetőségei alakítják folyamatosan a regényvilágot, amely határai, fordulatai a nyelvi megfogalmazásokkal együtt formálódnak.

A többnyelvűség és „transzkulturalizmus” kontextusában Kafka szövegei tehát sajátos intralingvális, „nyelvközötti” vonásokat mutatnak, a nyelv leíró elégtelenségére mutatnak rá, fokozatosan, a nyelv minden szintjén (a szójelentések, a szintaxis és a szemantika szintjein is) a jelentéstulajdonítás esetlegességére, törékenységére hívják fel a figyelmet. A nyelv(i) működés) illetően lecsupaszítása vagy „kicsontozása”, ahogy Deleuze és Guattari nevezi fentebb említett könyvében a jelentéstulajdonítás illetően lebontását²¹, valószínűleg meg a fent említett kísérletet, egy „másik” nyelv keresését, amennyiben az „egy”, az „eredeti” vagy anyanyelv dekonstrukcióján keresztül minden közlés, leírás és a kommunikáció (legalábbis az erre irányuló kísérletek) is egy másik, denaturalizált nem-anyanyelv, a faluba érkezett „idegen” nyelvnek kereséseként, lehetőségfeltételeinek feltérképezéseként olvashatóak. Ennek értelmében nyelvi tevékenység K. tételezett és levegőben maradó munkája, a föld – vagyis a regény világának, terének – felmérése. Sokak számára, nem is alaptalanul, mindez az autoriter diktatúrák, vagy újabban és talán találébban, a kapitalista rendszerek biopolitikájának példázatos analízise (ahogy az egyént beszippantja, feloldja a rendszer)²², jelen dolgozat azonban egy talán eredendőbb, alapvetőbb vonást vagy inkább primér olvasmányélményt jár körül, nevezetesen, hogy a Kafka-szöveg, és különösen a *Kastély*-töredék, nem elmondani kíván valamit, nem „szól” valamiről, mint inkább éppen a nyelv mögött valamilyen jelöltet, jelenséget, „világot” fürkésző fenomenalizációs olvasás lebontásaként szerveződik, és ezáltal a másik, nem-eredeti nyelv keresését, e keresés kényszerét jeleníti meg.

Ez a keresés válik az irodalmi szöveg alapfunkciójává, miáltal egy új, talán a késő és posztmodern egyik legfontosabb prózapoétikai hagyománya nyílik meg, amelynek alaprége nem annyira a hivatalok 20. század eleji sivárságában és a hivatalnoklét kiüresedésében, mint inkább a többnyelvű, multikulturális világban egyre kézzelfoghatóbbá, mindennapivá váló nyelvi eredet- és identitásvesztés tapasztalatában gyökerezik.

Irodalom

657–669. Camus esszéje elején jelzi a szöveg nyelvi bizonytalanságait, és a „szimbólum”-ként való olvashatóság nehézségeit, ezt követően azonban nem ezen az úton halad tovább, a művet következetesen parabolaként olvassa.

21 DELEUZE, GUATTARI, *Kafka*, 42.

22 Vö. pl. Malte KLEINWORT, *Askese, Querulantentum und weitere Lebensstrategien in Franz Kafkas Romanfragment Das Schloss = Das Mögliche regieren. Gouvernementalität in der Literatur- und Kulturanalyse*, szerk. Karin HARRASSER, Roland INNERHOFER, Katja ROTHE, Bielefeld, transcript: 2014, 93–112.

- CAMUS, Albert, *Remény és abszurdum Franz Kafka életművében*, ford. SZÁVAI János = *Ima az Akropoliszon. A francia esszé klasszikusai*, szerk. GYERGYAI Albert, Budapest: Európa, 1977, 657–669.
- CSÁKY, Moritz, *Das Gedächtnis Zentraleuropas. Kulturelle und literarische Projektionen auf eine Region*, Wien/Köln/Weimar: Böhlau, 2019, 319–351.
- DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Félix, *Kafka. A kisebbségi irodalomért*, ford. KARÁCSONYI Judit, Budapest: Quadmon, 2009.
- FREUD, Sigmund, *A kísérteties*, ford. BÓKAY Antal és ERŐS Ferenc = Sigmund FREUD, *Művészeti írá-sok*, Budapest: Filum, 2001, 245–281.
- HÖHNE, Steffen, WEINBERG, Manfred (szerk.), *Franz Kafka im interkulturellen Kontext*, Köln: Böhlau, 2019.
- KAFKA, Franz, *A Kastély*, ford. RÓNAY György, Budapest: Európa, 2009.
- KAFKA, Franz, *Das Schloß*, Frankfurt am Main: Fischer, 1994.
- KAFKA, Franz, *Das Schloß. Apparatband*, szerk. Malcolm Pasley, Frankfurt am Main, Fischer: 1982.
- KLEINWORT, Malte, *Askese, Querulantentum und weitere Lebensstrategien in Franz Kafkas Romanfragment Das Schloss = Das Mögliche regieren. Gouvernementalität in der Literatur- und Kulturanalyse*, szerk. HARRASSER, Karin, INNERHOFER, Roland, ROTHE, Katja, Bielefeld, transcript: 2014, 93–112.
- NÉMETH, Zoltán, *Transzkulturalizmus: Elmélet és gyakorlat*, Budapest: MTA-SZMAT, 2023.
- PETERS, Meindert, *Kafka as Literature of the Absurd = The Routledge Companion to Absurdist Literature*, szerk. Y. BENETT, Michael, New York/London: Routledge, 2024, 53–62.
- SCHWARZ, Sandra, *„Verbannung“ als Lebensform. Koordinaten eines literarischen Exils in Franz Kafka's „Trilogie der Einsamkeit“*, Tübingen: Niemeyer, 1996.
- STEFFENS, Wilko, *Schreiben im 'Grenzland zwischen Einsamkeit und Gemeinschaft': Franz Kafkas Schloß als 'Contact Zone'*, Bielefeld: Aisthesis, 2012.
- THIROUIN, Marie-Odile, *Franz Kafka als Schutzpatron der minoritären Literaturen – eine französische Erfindung aus den 1970er-Jahren. = Franz Kafka. Wirkung und Wirkungsverhinderung*, szerk. Steffen HÖHNE, Udolph LUDGER, Köln/Weimar/Wien: Böhlau, 2014, 333–354.

Finding another language. Franz Kafka: The Castle

Abstract. This paper examines Franz Kafka's fragmentary novel, *The Castle*, primarily from the point of view of language use and its anomalies. The starting point for the study is the view of language as formulated in Gilles Deleuze and Félix Guattari's *Kafka. Toward a Minor Literature*, which sees language as secondary, alien and even dangerous, rather than as a primordial concept. Approaching the novel from this perspective, its narrative voice speaks a language that is analytical, experimental, yet reflective and unreliable, in short, foreign, which does not represent the fictional world but rather shapes it, while pointing out its own changes, dynamics and eventfulness. It is this idiosyncratic use of language that establishes the text's strange, 'uncanny' atmosphere, its often 'out-of-place' characters and their interactions, and thus makes it one of the first substantial works of a defining trend in 20th century prose literature.

Keywords: Franz Kafka, minority literature, multilingualism, foreignness, identity

Lénárt Tamás

ELTE BTK Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszék

Múzeum krt. 4/A 1088 Budapest

lenart.tamas@btk.elte.hu